

В.М.Андрєєв*

**ДМИТРО ДОРОШЕНКО: «ПЕРШИЙ» ЧИ «ДРУГИЙ»
В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.?
(ДОСВІД ВИВЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БІОГРАФІЇ ІСТОРИКА)**

8 квітня 2007 р. виповнилося 125 років від дня народження Дмитра Івановича Дорошенка (1882–1951 рр.), відомого українського історика, громадсько-політичного й державного діяча, творчий доробок якого налічує понад 1000 праць з історії України, української історіографії, історії культури, релігії та церкви. Багато праць ученого не втратили свого наукового значення й у наш час.

Дослідження, присвячені Д.Дорошенку, почали з'являтися ще за його життя. Більшість із них мають характер традиційної біографії і починаються з того, що нагороджують Д.Дорошенка епітетами «визначний» та «видатний». Можливо цими термінами історики намагаються відзначити той внесок у розвиток української історичної науки, що був зроблений науковцем протягом життя. Проте більш-менш зрозумілих критеріїв, які пояснюють зміст цих понять, жоден із дослідників життя й творчості «визначного» історика Д.Дорошенка не подає. Образ «визначного/видатного», створений ще за життя вченого, поступо-

* Андрєєв Віталій Миколайович – канд. іст. наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

во закріпився в історіографії і до сьогоднішнього дня практично не змінився. У той же час оцінити досягнення будь-якого вченого, визначити його «історіографічну нішу», зробити аналіз наукового спадку зазвичай можливо лише з певної часової перспективи, згодом, у ході подальшого розвитку наукового знання.

На сьогодні маємо життєписи і біографічні нариси про Д.Дорошенка, Л.Білецького, С.Нагая, О.Оглоблина, І.Коровицького, Л.Винара, С. і В.Ульяновських, Ю.Пінчука та Л.Гриневича, Д.Буріма, В.Андрєєва та ін.¹

Історики «першого» та «другого плану» в інтелектуальній історії

Протягом багатьох десятиліть дослідники інтелектуальної історії вивчали ідеї як дещо автономне, незалежне від багатьох інших видів людської активності, від соціального контексту, а іноді й окремо від їх творців та носіїв. Метою подібних досліджень було намагання якомога повніше представити «біографію» самої досліджуваної ідеї, подати її маніфестації на всіх стадіях історичного розвитку та в різних сферах інтелектуального життя. Але за останні двадцять років ситуація в інтелектуальній історії дещо змінилася – відбулося становлення так званої «історії інтелектуалів», що ставить у центрі своєї уваги дослідження самих мислителів та їх міжособистісних зв'язків, актуалізувався інтерес до «людського виміру» в інтелектуальній історії. Ідеться не про тривіальне відтворення індивідуальної долі, а про історичне дослідження неперервного руху людини своїм життєвим шляхом з її різноманітними інтеракціями у змінному соціально-інтелектуальному просторі². Сучасні дослідники, визначаючи місце того чи іншого мислителя або науковця в інтелектуальній історії, все більше усвідомлюють необхідність дослідження біографій, адже зробити це, спираючись лише на їх тексти, неможливо. Таким чином, наріжним каменем біографічного підходу в інтелектуальній історії є розуміння нерозривного зв'язку між життям і творчістю особистості, між фактами її психологічної та інтелектуальної біографії³.

Отже, без біографічного виміру інтелектуального життя неможливе повне розуміння і самих ідей⁴. Більше того, їх розуміння виявляється неповним або навіть суттєво перекрученим і без визначення постатей «першого» та «другого плану» («рядових науки», що скромно та сумлінно працюють у тіні геніїв і корифеїв). Обличчя науки визначається не лише її «першими», всім відомими діячами, які висувають власні концепції, створюють наукові школи і напрямки, працюють на керівних посадах у навчальних та наукових закладах. Без учених «другого плану» неможливо уявити простір інтелектуального життя з його різноманітними зв'язками й опосередкуваннями. Ідеться про людину, яка перебуває за межами кола перших осіб історичної драми та відомої номенклатури визначних особистостей, які відіграють перші ролі і заповнюють собою простір так званої Великої історії. Людина або вчений (історик) «другого плану» це, звичайно, метафора, але вона має значний дослідницький потенціал, який не випадково став сьогодні затребуваним⁵.

Традиційний біографічний жанр є доволі популярним у сучасній українській історіографії та представлений багатьма працями про життя і творчість українських істориків. Проте серед цих чисельних робіт, які складають чималу бібліотеку, інтелектуальні біографії з'являються ще дуже рідко. Як виняток можна згадати лише статті про З.Когута⁶, Ф.Шевченка⁷ та ще кілька розвідок, присвячених окремим постатям української науки. Крім того, у вітчизняній історіографії майже відсутні спроби, хоча б у загальному вигляді, визначити місце істориків як «першого», так і «другого плану» у структурі професійного співтовариства, спираючись не на творчі досягнення, адже їх більш-менш об'єктивна оцінка, як правило, здійснюється в ході подальшого розвитку наукового знан-

ня, а за допомогою комплексного аналізу соціокультурної ситуації, в рамках якої здійснювалася їх практична діяльність*.

Основним підходом, що дозволяє з'ясувати місце історика у структурі дослідницького співтовариства, є комплексний аналіз біографії та соціокультурної ситуації, за якої відбувалася його практична діяльність. Таким чином, передбачається необхідність схарактеризувати специфіку особливостей участі окремого дослідника у науковому дискурсі, з'ясувати реальне співвідношення обраною ним проблематики та магістрального напрямку в рамках тогочасної системи історіописання, а також визначити рівень суспільного сприйняття його творчих досягнень. Вирішення зазначених завдань дозволяє встановити місце конкретного автора в структурі наукового середовища, яке склалося в межах відповідної історичної доби⁸.

Отже, намагатимемося, поки що, відкинути традиційні кліше, що тяжіють над Дмитром Івановичем Дорошенком і, розглянувши інтелектуальну біографію історика, визначити його місце у структурі персональної історіографічної ієрархії українського наукового середовища першої половини ХХ ст.

Молоді роки: формування особистості, зацікавлень і поглядів

Народився Д.Дорошенко у місті Вільно, де його батько служив військовим ветеринаром. Походив він зі старого козацького роду, який на тлі зрусифікованої української аристократії визначався національною свідомістю. Дід (Яків) і дядьки (Василь та Петро) були свідомими українцями. Під їх впливом став «українофілом» і батько Дмитра – Іван Якович⁹.

Д.Дорошенко зростав у колі українських інтелектуалів Глухівщини, яка за часів Гетьманщини була всеукраїнським культурним центром і зберігала цей статус ще довгий час після ліквідації козацького самоврядування¹⁰. У сім'ї знали та зберігали українську історію, відмінну від тієї, яку подавала офіційна російська історіографія, шанували пам'ять про минуле. Отже, не дивно, що Д.Дорошенко з дитинства добре знав свій родовід і пишався тим, що його предки, а серед них були два українські гетьмани, творили історію України.

Із 1892 р. Д.Дорошенко навчався у віленській гімназії, проте кожного літа бував на Глухівщині – гостював на хуторі у діда. Тут він почав цікавитися місцевою історією (в його особистому архіві збереглися зібрані ним краєзнавчі й етнографічні матеріали)¹¹. Досить рано у нього проявився хист до самостійних писань на українські теми. Розвинуті з дитинства здібності дозволяли не лише студіювати літературу, а й мати власну думку з приводу тієї чи іншої наукової праці (навіть давати оцінки роботам М.Грушевського¹²). Перші роботи Д.Дорошенка (статті про український театр і Д.Яворницького у «Літературно-науковому віснику»¹³) мали описовий характер, але вже тоді можна побачити схильність їх автора до висловлювання власних думок.

Д.Дорошенко навчався у трьох університетах – Варшавському, Петербурзькому та Київському. У 1901 р. він вступив до Варшавського університету¹⁴. Але вже через півроку йому вдалося перевестися до Петербурга. Проте його прагнення вивчати українську історію не було задоволено, адже в університеті її не викладали¹⁵.

* У зв'язку з цим доречно згадати роботи російських і українських дослідників, в яких розглядаються проблеми, пов'язані з «істориками другого плану». Див.: Андрєєв В., Немченко Л. Микола Тищенко: нові матеріали до біографії // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст. – Вип.6. – Запоріжжя, 2001. – С.265–269; Трапш Н.А. «Историк второго плана» в структуре персональной историографической иерархии (на примере развития дореволюционной исторической науки) // Человек второго плана в истории. – Вип.1. – Ростов-на-Дону, 2004 та ін.

У Петербурзі проживало чимало українців, існувала українська громада і два легальних українських товариства – «Товариство імені Т.Г.Шевченка» та «Благотворительное общество издания общепользных книг для малорусского народа». Д.Дорошенко вступив до місцевої Української студентської громади і вже у 1903 р. студенти обрали його своїм головою. Ця праця забирала багато часу, і він навіть забував про навчання в університеті. А через деякий час Д.Дорошенко цілком природно прийшов у політику. Навесні 1903 р. громаду було реорганізовано й остаточно визначено її політичне обличчя. Офіційно вона приєдналася до Української революційної партії, а згодом і до соціал-демократичної¹⁶.

На громадській роботі Д.Дорошенко познайомився з багатьма українськими діячами, серед яких були Д.Мордовець, П.Стебницький, О.Лотоцький, О.Русов та ін. Побачивши здібності молодого людини, О.Лотоцький залучив його до написання популярних книжок для «Добродійного товариства»¹⁷.

У 1904 р. виходить перша наукова праця молодого дослідника «Указатель источников для ознакомления с Южной Русью»¹⁸. Поява цього бібліографічного покажчика пояснюється потребами української молоді, яка в 1890–1900-х рр. приходила до національної свідомості і бажала обґрунтувати свої погляди¹⁹. Для складання цього покажчика студентська громада обрала Д.Дорошенка. Адже у той час він активно публікувався з дописами на різноманітні українські теми у періодиці, і літературні здібності студента були помічені²⁰.

Покажчик складався з 25 розділів і мав 722 позиції. Незважаючи на російську цензуру, праця виконала своє завдання і стала допоміжним довідником для українських читачів. Бібліографію було складено за принципом історичної періодизації. Така важлива риса довідника, як складання бібліографії відповідно історичній періодизації, була, на думку Л.Винара, використана багатьма наступними істориками²¹.

У роботі над довідником молодому досліднику багато допоміг О.Лотоцький, який мав велику бібліотеку та був відомим в українських колах діячем і письменником. О.Лотоцький вирішив проблеми з цензурою та друкарнею. Гроші на видання книги дав батько Дмитра Івановича, що й відіграло вирішальну роль – тоді ж аналогічну працю було підготовлено галичанином Володимиром Дорошенком, якому тоді не вистачило коштів для видання²².

Того ж року Д.Дорошенко видав ще один покажчик «Народная украинская литература. Сборник отзывов на народные украинские издания»²³. Ця книга стала першою українською рекомендованою бібліографією. Складалася вона з реєстру українських видань 1894–1904 рр., а під кожною бібліографічною позицією подавалися витяги з рецензій. Цю працю дуже прихильно зустріла критика. Таким чином, на початку ХХ ст. Д.Дорошенко проявив себе здібним бібліографом, праці якого заповнювали «білі плями» в українській бібліографічній літературі.

Важливою подією в інтелектуальній біографії Д.Дорошенка стало перебування влітку 1904 р. у Львові на університетських курсах, які проводило «Товариство прихильників науки, літератури і штуки» під керівництвом М.Грушевського. Тут він слухав лекції М.Грушевського, І.Франка, К.Студинського, І.Брика, С.Томашівського, Ф.Вовка, І.Раковського, М.Ганкевича. Крім того, особисто познайомився з І.Франком, М.Грушевським, Ф.Вовком та іншими українськими діячами. Тоді ж він вступив до Наукового товариства імені Т.Шевченка, а також почав співпрацювати у «Праці» та інших виданнях Революційної української партії. На цих курсах продовжував формуватися світогляд Д.Дорошенка, погляди на українське національне життя, культуру та науку²⁴.

У 1905 р., не закінчивши навчання, Д.Дорошенко покинув Петербург у зв'язку зі змінами у політичній ситуації – в Росії розгорталася революція, зростав український рух. Деякий час він перебував у Вільно, а влітку йому довелося везти хворого батька на лікування до Австро-Угорщини. Під час цієї подо-

рожі Дмитро Іванович познайомився з відомим галицьким діячем Є.Олесницьким, із віденським лікарем Р.Яросевичем (відомий радикал і близький приятель М.Драгоманова), із В.Кушніром, з яким зав'язалося близьке знайомство та листування і якому він допомагав у виданні журналу «Ukrainische Rundschau» (пізніше Д.Дорошенко багато писав для цього видання). Перебування за кордоном, нові знайомства були досить плідними для Д.Дорошенка, розширювали його світогляд, налагоджували особисті зв'язки. Імовірно, під впливом розповідей Р.Яросевича він взявся до написання статті про М.Драгоманова, що вийшла у 1906 р.²⁵

Після повернення із-за кордону Д.Дорошенко поїхав до Києва, де почав активно співпрацювати в «Новій громаді» (за редакцією Б.Грінченка) та інших українських виданнях²⁶. А наприкінці квітня 1906 р. його запросили на посаду секретаря редакції журналу «Український вестник» – органу Української парламентської громади у І Державній Думі. Незабаром Думу було розігнано й «Український вестник» припинив свою діяльність, а Д.Дорошенко поїхав до батька у Глухів із надією продовжити навчання в Київському університеті²⁷.

Прибувши до Києва у вересні 1906 р., Д.Дорошенко розпочав працювати у газеті Є.Чикаленка «Рада». Ця робота стала для нього своєрідною школою мови. Молода українська преса ще не мала своїх фахових працівників, не було вироблено і газетної мови, а читачі ставили дуже великі вимоги²⁸. Є.Чикаленко так характеризував молодого Д.Дорошенка: «Має надзвичайну пам'ять, пише легко, гладко і скоро, а тому для щоденної газети дуже цінний працівник»²⁹. Крім того, він продовжує активно працювати і в інших періодичних виданнях³⁰. Як журналіст Д.Дорошенко показав себе висококласним спеціалістом³¹. Чисельні статті, рецензії на книги і театральні вистави цього періоду становлять окрему ділянку творчої спадщини Д.Дорошенка і ще чекають на свого дослідника.

У той час перед українським рухом, серед іншого, стояло завдання за допомогою преси, друкованого слова формувати національну свідомість українського народу. Саме тому більшість україномовних видань з історичної тематики мали популярний характер. До цього процесу долучився і Дмитро Іванович. Тепер у його творчості все більше з'являється праця історичного та історіографічного характеру. Велику роль у цьому відіграв відомий український діяч Борис Грінченко. Саме за його порадою Д.Дорошенко написав статтю про М.Грушевського до «Нової громади», а пізніше про М.Драгоманова, В.Горленка, брошуру про П.Куліша.

Стаття «П.Куліш (10 років з дня смерті)» була написана влітку 1906 р. для «Нової громади», а надрукована в «Україні» (кн. II) у 1907 р.³² Цю роботу Д.Дорошенка можна вважати першою науковою працею з історіографії. У ній подано аналіз життєпису та творчості П.Куліша на основі широкого кола попередньої літератури. Одночасно виходять перші публікації Д.Дорошенка, присвячені діяльності українських наукових установ, які також можна віднести до історіографічного спадку вченого³³.

З осені 1906 р. Д.Дорошенко продовжує освіту в Київському університеті на історико-філологічному факультеті, бере активну участь у громадському і культурному житті. Так, під проводом Д.Дорошенка на студентському вічі, після його доповіді про розвиток українознавства і його потреби, була прийнята резолюція щодо створення в університеті чотирьох кафедр (української мови, літератури, історії і права) та про запрошення українських професорів зі Львова й інших вузів³⁴. Але керівництво університету та влада з цим не погодилися, і ця постанова не була реалізована.

У той час він починає співпрацювати у журналі «Україна», продовжує публікуватися в «Літературно-науковому віснику», який було перенесено зі Львова до Києва, працює секретарем і членом бібліотечної комісії у київській «Просвіті» (очолював Б.Грінченко).

1906 р. Д.Дорошенко одружився з Наталею Михайлівною Васильченко (тоді випускниця драматичного відділу Музичної школи М.Лисенка)³⁵.

У 1909 р. Д.Дорошенко успішно закінчив навчання й отримав диплом історика. Фахова історична освіта, здобута у Київському університеті, відомого народницькими традиціями школи «київських документалістів» В.Антоновича і його учня та послідовника М.Довнар-Запольського, значно вплинула на професійну підготовку, ідейні та методологічні засади молодого історика³⁶. У той час бачимо його підвищений інтерес до історії українського народу й інших «бездержавних народів»³⁷. Політичні погляди Д.Дорошенка у той час можна охарактеризувати як народницько-демократичні.

Здібного випускника мали залишити при університеті для подальшої наукової праці, але міністерство освіти не затвердило його кандидатуру через його ідеологічні переконання і громадсько-політичну діяльність³⁸.

Час перебування у Києві був дуже плідним для Д.Дорошенка. Тут він стає до організації української науки, отримує вищу освіту, значно підвищує свій освітньо-професійний рівень, окреслюється коло його наукових інтересів, він знайомиться з багатьма українськими діячами, у київських виданнях вийшла велика кількість його публікацій.

Загалом, характеризуючи ранній етап інтелектуальної біографії історика, можна говорити про щасливе поєднання особистих зацікавлень, хисту та здібностей молодого людини з тими потребами і завданнями, які стояли перед тогочасною українською наукою, тісно пов'язаною з українським рухом. Його особисті якості дозволяли спілкуватися та співпрацювати як з однолітками, так і старшими українськими діячами, що залучили його до журналістики і науки за потребами національного руху. Так стали перші наукові праці майбутнього вченого з бібліографії та історіографії.

Становлення історика-фахівця: катеринославський період біографії

Влітку 1909 р. Д.Дорошенко прийняв пропозицію директора катеринославської Комерційної школи ім. Миколи П. А.Синявського зайняти посаду викладача історії. Останньому молодого історика рекомендував С.Чикаленко. Після недовгих переговорів і листування Д.Дорошенко переїхав у Катеринослав. Так починається новий важливий етап у житті вченого, який став окремою сходинкою у формуванні історика, невід'ємною частиною його інтелектуальної біографії.

У Катеринославі, крім викладання у комерційному училищі та виконання обов'язків вихователя класу, Д.Дорошенко викладав краєзнавство у жіночому еспархіяльному училищі. Цей курс захопив історика, і він багато часу приділяв його підготовці. До того ж Дмитро Іванович займався з учнями позакласною роботою, керував гуртком українознавства, намагався прищепити їм любов до рідного краю.

Також у Катеринославі Дмитро Іванович і його дружина вступили у Товариство українських поступовців, до якого входили А.Синявський, І.Труба, Ю.Павловський, В.Біднов, Є.Вировий та ін. Взагалі, подружжя Дорошенків брало активну участь у громадсько-політичному житті Катеринослава, докладало багато зусиль щодо пропагування української історії та культури, відродження національної свідомості. Так, Д.Дорошенко був заступником голови місцевої «Просвіти» і разом із дружиною сприяв зміцненню філій просвіт у селах і містечках, організував театральні вистави, бібліотеки, збирав кошти на пам'ятники українським діячам, був у числі організаторів та першим редактором просвітянського двотижневика «Дніпрові хвилі»³⁹.

Писали у «Дніпрові хвилі» Д.Яворницький, В.Біднов, К.Корж, Я.Новицький, І.Нечуй-Левицький та ін. Сам Д.Дорошенко опублікував там статті про П.Куліша, Д.Яворницького, М.Лисенка, Т.Шевченка та ін. Також видавництво

«Провісти» друкувало і його окремі праці⁴⁰. Крім того, він співробітничав і з місцевими російськомовними виданнями «Южная Заря» та «Приднепровский край», «Украинская жизнь».

У Катеринославі Д.Дорошенко розпочав систематичну наукову роботу в Катеринославській вченій архівній комісії. 14 листопада 1909 р. його обрали дійсним членом комісії⁴¹. Він же став редактором «Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии» і всіляко намагався «оживити» видання⁴². Д.Дорошенко активно працював та друкувався на сторінках «Летописей»⁴³.

Під час роботи у комісії Д.Дорошенко познайомився та співпрацював із місцевими істориками і краєзнавцями. Оточення, нові знайомства та налагодження дружніх стосунків із відомими вченими сприяли ствердженню молодого історика у науковому середовищі, його професійному зростанню. Так, він потоваришував із Д.Яворницьким, Я.Новицьким, В.Бідновим, А.Синявським та ін.⁴⁴

Катеринославський період життя і творчості Д.Дорошенка виявився дуже плідним. Він продовжував свої студії над спадщиною українських істориків (М.Грушевського, М.Костомарова, П.Куліша та ін.). Чільне місце в його тогочасному науковому доробку посіли праці, присвячені історикам півдня України – В.Біднову, Д.Яворницькому, Я.Новицькому⁴⁵. Як і раніше, виходять його роботи, присвячені діяльності наукових установ і дослідних центрів, чисельні рецензії на статті і книги, замітки про різні етнографічні регіони України та їх історію, нотатки про українські справи і сучасні йому політичні події. Ці праці свідомо мають популярний характер і були спрямовані на потреби національного руху.

Щодо ідеологічного підґрунтя наукової творчості Д.Дорошенка цього періоду, то великий вплив на нього у той час мав Б.Д.Грінченко (1863–1910 рр.) – відомий український діяч-народник. Листувалися вони з 1902 р., а за часів перебування Дмитра Івановича у Києві стали близькими друзями. Вони листувалися навіть під час тяжкої хвороби Бориса Дмитровича, коли він лікувався за кордоном. Д.Дорошенко надсилав йому з Катеринослава всі місцеві видання, докладно доповідав про справи і чекав його висновків та порад. Із листування бачимо народницькі погляди Д.Дорошенка, який визнавав свій духовний та ідейний зв'язок із національним рухом ХІХ ст.⁴⁶ Б.Грінченку було присвячено кілька робіт Д.Дорошенка – рецензії, замітки, некрологи. Дослідник уважав його одним із «найкращих і заслуженіших синів української землі», яким би міг пишатися будь-який народ⁴⁷.

Отже, існував певний період у творчості Д.Дорошенка, ідейно пов'язаний із народницьким напрямом. Утім, його політичні погляди еволюціонують у бік консерватизму, але наукові праці ще витримуються у народницькому дусі. Певна еволюція Д.Дорошенка у «державницький бік» простежується приблизно з 1913 р. Так, у рецензії на «Історію української літератури» С.Єфремова Д.Дорошенко різко не сприйняв «народницького лейтмотиву» книги, чим були дуже незадоволені українські кола у Петербурзі та Києві⁴⁸. У листі до М.Грінченка Д.Дорошенко заявляв, що чим бути «народником», то краще бути «казенним марксистом», бо «все ж марксизм – це Європа». Втім, до «марксистів» він себе не зараховував, адже «не [був] соціал-демократом»⁴⁹.

У 1913 р. Д.Дорошенко переїхав до Києва, але зв'язків із Катеринославом не поривав – листувався з приятелями, цікавився місцевим українським життям, продовжував писати для катеринославських видань. Друзі дуже жалкували про його від'їзд⁵⁰. Вони навіть хотіли, щоб він повернувся і запропонували йому посаду хранителя Музею імені О.Поля.

Отже, у Катеринославі Д.Дорошенко розпочав систематичні наукові дослідження та педагогічну діяльність, проявив себе неабияким організатором науки. Він дещо обмежив свою публіцистичну діяльність, але активізувався як науковець. Наукова й організаційна робота молодого історика, широке коло знайомств із відомими українськими діячами науки та політики, певні риси особи-

стої вдачі поступово робили свою справу і наближали його до кола «перших» осіб як в історіографії, так і політиці.

Між наукою та політикою: роки Першої світової війни та відродження української державності

У Києві Дмитро Іванович працював у двох комерційних школах. Умови тут були значно гірші, ніж у Катеринославі, бракувало грошей, тому він ще підробляв бібліотекарем в Українському історичному музеї. Але найбільше Д.Дорошенко віддається журналістиці – співробітничав у «Раді», «Науково-літературному віснику», редагує нове щомісячне видання «Світло» тощо.

Не покинув Д.Дорошенко і наукової праці. За пропозицією М.Грушевського, який очолив Українське наукове товариство у Києві, він став секретарем цього товариства, редагував «Український науковий збірник». У 1914 р. бере участь у виданні журналу «Україна» (III і IV книги). У 1915 р. його було обрано почесним членом Чернігівської губернської вченої архівної комісії⁵¹.

Під час Першої світової війни та відродження української державності Д.Дорошенко мав високі посади і виконував відповідальні обов'язки заступника голови Товариства допомоги населенню Півдня Росії, члена комітету Південно-Західного фронту, помічника Київського губернського комісара, крайового комісара Галичини і Буковини, голови Генерального Секретаріату України, Чернігівського губернського комісара, міністра закордонних справ в уряді гетьмана П.Скоропадського. Він повністю присвятив себе громадській і політичній діяльності. Як історик і патріот Д.Дорошенко добре розумів необхідність такого вибору.

Проте Д.Дорошенко як політик багатьом не подобався. Так, сучасник пише: «Министром иностранных дел был назначен украинец Д.И.Дорошенко, замечательный главным образом своей красивой наружностью...»⁵². В.Зеньковський (міністр сповідань у кабінеті Ф.Лизогуба) згадував, що Д.Дорошенко уявлявся йому людиною не дуже розумною в питаннях політики, але «себе на уме», «сдержанным и скрытным», «честолюбивым», «основательным и солидным, но непобедимо провинциальным»⁵³. М.Грушевський характеризував Д.Дорошенка як амбітну, владолюбну та марнославноу людину. Своєю чергою, Дмитро Іванович уважав М.Грушевського «тяжким чоловіком», який «мав необмежену амбіцію, не зносив нікого з визначніших людей поруч із собою, оточував себе малими людьми, які вмiли підхліблювати йому»⁵⁴. Отже, бачимо, що на той час М.Грушевський та Д.Дорошенко були не лише політичними опонентами, а й відчували особисту неприязнь один до одного⁵⁵. Втім, багато хто вважав Дмитра Івановича і Михайла Сергійовича чесними і порядними людьми, які щиро працювали на благо України.

У той час політичні погляди Д.Дорошенка еволюціонують у консервативному напрямку. Протягом 1917 р. відбулися докорінні зміни у поглядах Д.Дорошенка на українську автономію та державу. Так, весною–літом 1917 р. він стоїть на позиціях автономізму України у рамках федерації з Росією і доводить це на підставі історії української політичної думки, що це національний ідеал. Ідея «автономізму-федералізму», на його думку, притаманна і самому українському народу, і найкращим його представникам – Б.Хмельницькому, Кирило-Мефодіївським братчикам, М.Драгоманову, українській фракції І Думи, М.Грушевському⁵⁶. Втім, наприкінці 1917 р. Д.Дорошенко прихильник незалежності⁵⁷.

Подальша еволюція поглядів Д.Дорошенка, члена партії соціалістів-федералістів, простежується у 1918 р. Він зазначав, що коли у травні 1918 р. прийняв посаду міністра закордонних справ у кабінеті Ф.Лизогуба, то «зовсім не був гетьманцем». І вже згодом схилився до того, що «гетьманство було і єсть досі найбільш відповідною і одиноко здійсненою формою організації самостійної ук-

раїнської держави...»⁵⁸. Отже, Д.Дорошенко переходить на ідеологічні позиції державництва, але справжнім «державником» стає лише на еміграції під впливом В.Липинського.

Наукова робота у роки Світової війни і боротьби за українську державність відступила для Д.Дорошенка на другий план. За 1914–1917 рр. у нього вийшло порівняно небагато праць бібліографічного й історіографічного характеру. Вчений почав готувати бібліографічний довідник видань українською мовою «Покажчик нової української літератури в Росії за 1798–1897 роки», що став його важливою бібліографічною працею⁵⁹.

Після приходу до влади Директорії Д.Дорошенко вирішив відійти від політики і повернутися до наукової праці, і подав прохання у Міністерство народної освіти про призначення його на посаду викладача історії у новоствореному Українському державному університеті в Кам'янець-Подільському. Міністр та ректор університету І.Огієнко задовольнив прохання, і 22 січня 1919 р. Д.Дорошенко виїхав до Кам'янця. Із того часу його наукова та педагогічна праця не припинялася.

По переїзді Дмитро Іванович оселився на квартирі у І.Огієнка. Університет розмістився в гарному і великому будинку середньої технічної школи і мав 4 факультети (історико-філологічний, природничо-математичний, теологічний та юридичний), була чимала бібліотека і своя церква. Професорсько-викладацький склад був сильний – університет зібрав учених із Києва, Ніжина, Львова, Харкова, Катеринослава, Одеси⁶⁰.

Д.Дорошенко викладав курс історії України на історико-філологічному факультеті, співпрацював з університетським виданням «Життя Поділля» (редактор Л.Білецький). У 1918–1920 рр. вийшло кілька його робіт, у тому числі монографії про П.Куліша та М.Костомарова, українські наукові установи, рецензії⁶¹.

У квітні 1919 р. Д.Дорошенко поїхав до Станіслава, а потім до Чехії за дорученням університету придбати друкарню. Тим часом більшовики захопили Кам'янець і дорогу додому було відрізано. Починається новий період у житті і творчості вченого – на еміграції.

У період 1913–1920 рр. відбувається еволюція поглядів Д.Дорошенка в консервативному напрямку, громадська і політична діяльність домінували над науковою роботою. Проте він започаткував свою викладацьку діяльність у вищій школі, написав перший підручник «Курс історії України для вищих клас середніх шкіл» (1921). До того ж Д.Дорошенко став помітною фігурою в політиці, активним борцем за незалежну Україну, що мало підвищувати його статус і в середовищі українських наукових кіл на еміграції.

«Золотий вік» історика

1920–1930-ті рр. – «золота доба» української історіографії, яка досягла рівня світової історичної науки, перетворилася на складову національної свідомості та націотворчого процесу. Важливу роль у цих процесах відіграла українська історична наука на еміграції⁶². Під час і після подій 1917–1921 рр. почався процес політичної та інтелектуальної еміграції. Основними науковими осередками української еміграції стали Прага, Варшава, Берлін. Найсприятливіші умови для української культурної еміграції були створені у Чехословаччині з ініціативи президента республіки, відомого вченого Т.Масарика. У 1921 р. було розроблено план допомоги еміграції з колишньої Російської імперії. Серед іншого передбачалося створення українських культурних, наукових, навчальних закладів і товариств⁶³. У результаті було засновано низку українських установ, організацій, інституцій. Центрами української науки та культури у Чехословаччині стали Прага і Подєбради⁶⁴.

На еміграції докорінно змінилися умови праці Д.Дорошенка, як і багатьох інших українських науковців, – відрив від вітчизняних архівів і бібліотечних фондів, втрата старих організаційних структур української науки, ідейно-концептуальний розлад, слабка матеріальна база, розпорошеність наукових сил по різних країнах Європи. Вченому багато сил і часу доводилося витратити на пошуки необхідної літератури⁶⁵. За таких обставин він зосередив свою увагу на популяризації української історії та історіографії, на організаційній і педагогічній діяльності.

Поразка української визвольної боротьби, втрата державності вплинули на різні сфери українського життя, в тому числі і на розвиток історичної науки. «Державницька школа» в українській історіографії постала під впливом В.Липинського як своєрідна реакція на праці істориків-народників, які в центр історичного процесу ставили народні маси та їх діяльність. Історики-державники основним об'єктом історичних досліджень вважали державу і державотворчі змагання української еліти. Фактично поява державницької концепції призвела до «зміни парадигм» в українській історіографії⁶⁶.

Д.Дорошенко стає головним популяризатором історіософських та історичних концепцій В.Липинського на форумі української і європейської історичної науки. Необхідність такої діяльності була безумовною – праці В.Липинського були складні і зрозумілі не всім⁶⁷. Відомий політичний діяч-гетьманець поступово став прихильником державницьких концепцій В.Липинського і в науці.

Перша зустріч Д.Дорошенка і В.Липинського відбулася 1909 р.⁶⁸ або 1908 р.⁶⁹ Ближче вони зішлись під час Першої світової війни та розбудови української держави. При П.Скоропадському Д.Дорошенко був міністром закордонних справ, а В.Липинський – послом у Відні і тоді між ними зав'язалося листування⁷⁰. У 1920–1921 рр. Д.Дорошенко мешкав у Відні та Райхенау і разом із В.Липинським брав активну участь в організації гетьманського руху на еміграції. На початку 1920-х рр. розпочалася наукова співпраця Д.Дорошенка і В.Липинського. Разом вони видавали журнал «Хліборобська Україна» (головним ідеологом був В.Липинський, а Д.Дорошенко керував відділом хроніки та бібліографії).

У «Хліборобській Україні» Д.Дорошенко опублікував кілька своїх статей, переважно з історіографії. Його працю про «Історію Русів» можна вважати першою, де він застосовує державницький підхід в історіографічному дослідженні⁷¹. Двадцятирічна дружба Д.Дорошенка і В.Липинського значно вплинула на Дмитра Івановича. Концептуально він перебував під потужним впливом В.Липинського, хоч і не завжди був ідеологічно витриманим із точки зору останнього. Так, робота Д.Дорошенка «Історія України 1917–1923 років» редагувалася В.Липинським, а потім і П.Скоропадським⁷². Б.Крупницький так визначав місце Д.Дорошенка у державницькому напрямку української історіографії: «Коли Липинський був ідеологом державництва, коли С.Томашівський зробив спробу освітити нашу історію київського і галицько-волинського періодів з державницького штандпункту, то Дорошенко приклав цю ідеологію до цілого процесу історії України»⁷³.

У 1922 р. вийшла оригінальна праця Д.Дорошенка «Слов'янський світ у його минулому і сучасному», в якій він намагався подати для українських емігрантів узагальнений образ слов'янських народів, які жили і розвивалися в подібних з українцями умовах, були тісно з ними пов'язані або мали якісь контакти⁷⁴.

Із 1921 р. Д.Дорошенко викладав у Празі як професор Українського вільного університету (УВУ), Карлового університету, а з 1923 р. і в Українському високому педагогічному інституті імені М.Драгоманова (УВПІ). Основну увагу вчений приділяв курсу лекцій з української історіографії в УВУ. З університетських викладів Дмитра Івановича і постав його «Огляд української історіографії» (Пра-

га, 1923 р.). В «Огляді» Д.Дорошенко зробив спробу переоцінки української історіографії з точки зору внеску українських істориків не лише у дослідження минулого, а й, і це дуже важливо для Д.Дорошенка як історика-державника, у розвиток самопізнання українського народу і національний культурний рух⁷⁵.

У 1923 р. Д.Дорошенка, разом із М.Грушевським і О.Колессою, було обрано членом-кореспондентом «High School of Slavonic Studies of the University of London», у престижному виданні якого «The Slavic Review» Д.Дорошенко публікує кілька своїх праць, серед яких треба відмітити ґрунтовну статтю з української історіографії «Українська історіографія після 1914 р.»⁷⁶.

У липні 1924 р. Д.Дорошенко переїхав до села Добжиховіце (25 км від Праги). Тут він працював над історією України 1918 р., готував повне видання «По рідному краю», опрацьовував свій університетський курс «Огляд джерел історії України (козацького періоду)».

У 1923–1925 рр. виходить багато праць Д.Дорошенка з історіографії, які можна вважати подальшою розробкою його «Огляду» за матеріалами творчих біографій українських істориків – монографії про М.Костомарова, П.Куліша, В.Липинського, М.Сумцова⁷⁷, статті про В.Доманицького, В.Липинського, Д.Бантшиша-Каменського, О.Потебню, М.Сумцова, П.Куліша та ін.

Д.Дорошенко продовжує працювати й у галузі бібліографії. 1925 р. у Науковому ювілейному збірнику українського університету в Празі виходить «Показчик літератури українською мовою в Росії за 1798–1897 роки»⁷⁸. У підготовці показчика йому допомогли своїми порадами і доповненнями В.Дорошенко та І.Калинович. Автор не претендував на вичерпність «Показчика», адже вважав, що таку бібліографію можна скласти «тільки вдома, а не на чужині»⁷⁹.

У Чехословаччині Д.Дорошенко плідно співпрацював із чеськими науковцями та видавництвами, присвячував їм окремі розвідки⁸⁰, поширював знання про Україну, її культуру та історію серед чеської громадськості. Для чеського енциклопедичного видання «Творці історії» він написав кілька нарисів про українських історичних діячів. Статті про Д.Дорошенка вміщено в чеських багатотомних виданнях «Новий великий ілюстрований словник» та «Каменський науковий словник»⁸¹.

У 1924 р. виповнилося 25 років літературно-наукової діяльності Дмитра Івановича. Цей ювілей урочисто святкувала українська наукова та політична еміґрація у Празі⁸². Вже тоді історик виходить на «перший план» персональної історіографічної ієрархії в еміґрації – він був організатором науки, автором багатьох праць, підручників, його роботи видавалися, а ідеї були затребуваними.

Із жовтня 1924 р. Д.Дорошенко часто бував у Берліні у зв'язку з планами організації Українського наукового інституту (УНІ). Інститут вдалося відкрити завдяки зв'язкам П.Скоропадського. За пропозицією В.Липинського Д.Дорошенка було обрано директором⁸³. В інституті вчений викладав курси української історіографії, історії та літератури.

У 1926–1931 рр. під керівництвом Д.Дорошенка в УНІ розгорнулася плідна наукова, педагогічна та видавнича діяльність. Д.Дорошенко відмовився від партійного принципу в кадровій політиці, хоча В.Липинський рішуче вимагав проводити її за ідеологічним критерієм. Директор намагався слідувати «академічному» принципу у підборі наукових кадрів⁸⁴. У цей період існування Українського наукового інституту в ньому співробітничали В.Липинський, В.Біднов, С.Томашівський, І.Кревецький та ін. Інститут виховав нову генерацію українських істориків – Б.Крупницький, Д.Оляничин, І.Лоський, В.Кучабський, М.Антонич та ін.

Тоді ж вповні розкривається талант Дмитра Івановича як лектора. Багато з тих, хто слухав його лекції, відмічали надзвичайні ораторські та педагогічні здібності Д.Дорошенка⁸⁵.

Дмитро Іванович продовжує активну наукову працю. Так, із Берліна він їздив до Праги та Варшави на наукові з'їзди та з метою проведення пошукової роботи в архівах і бібліотеках. Із 1928 р. він відновлює читання лекцій в УВУ та Карловому університеті. Того ж року Д.Дорошенко бере участь у з'їзді істориків в Осло, а у 1931 р. – у Парижі. У 1929 р. він отримав запрошення з радянської України від Академії наук взяти участь у святкуванні ювілею академіка Д.Багалія і надіслав туди статтю про Д.Бантиша-Каменського (не було надруковано). Активне співробітництво Д.Дорошенка з вченими інших країн та українськими істориками, які працювали в різних умовах і в різних країнах Європи, сприяло збільшенню його досвіду, укріпленню наукових зв'язків, популяризації здобутків української науки у світі, накопиченню інформації та матеріалів для подальших наукових досліджень.

Із другої половини 1920-х рр. життя емігрантів погіршилося. В емігрантському середовищі продовжувалися, а іноді й загострювалися старі антипатії, політична боротьба. Д.Дорошенко довгий час тримався осторонь багатьох конфліктів. Проте, за обставин погіршення відносин в УНІ, він почував себе на посаді директора невпевнено. Саме тому 1929 р. Д.Дорошенко «подав у відставку». Втім, він повернувся за бажанням німців членів кураторії УНІ⁸⁶.

Незабаром інститут і гетьманську партію залишив В.Липинський. Конфлікт привів до того, що гетьманський істеблішмент проголосив В.Липинського божевільним. В'ячеслав Казимирович, своєю чергою, дуже гостро відповів своїм кривдникам у «Ділі» «Листом до редакції» (від 3.09.–9.10.1930). Дмитро Іванович співчував В.Липинському, але зберігав нейтралітет. Це було використано конфліктуючими сторонами для налагодження «контакту» через посередництво Д.Дорошенка. Але все це в результаті призвело до розриву між ними, хоч обидва і жалкували з цього приводу⁸⁷. Зі смертю В.Липинського у 1931 р. його ідейний вплив на Д.Дорошенка слабшає, що призвело до пом'якшення «державницьких» оцінок у наукових розробках історика.

Із 1931 р. УНІ переходить на утримання німецького міністерства освіти, тобто стає державною установою. У зв'язку з цим змінюється тематика та зміст наукової роботи, які набувають пронімецького характеру. Д.Дорошенко не міг із цим змиритися⁸⁸. У результаті у 1931 р. із закладу вийшли ті його члени, які вважали, що наука повинна бути незалежною і не підпорядковуватися політиці – Д.Дорошенко, З.Кучабський, В.Старосольський та ін.

Час роботи в УНІ був плідним для Дорошенка як науковця. Так, побачили світ його історіографічні праці, статті про українських науковців і громадських діячів – В.Доманицького, М.Драгоманова, В.Біднова, М.Грінченко, П.Куліша, В.Липинського, С.Томашівського, Д.Бантиша-Каменського та ін.⁸⁹

Тоді ж Д.Дорошенко розпочав вивчення зв'язків України із Західною Європою. Він збирав матеріали й висвітлював погляди німецьких, італійських, французьких, англійських істориків, дипломатів і подорожніх, у працях яких містилися відомості про Україну та українців. Ці роботи Д.Дорошенка являють собою загальні огляди західноєвропейської літератури з українознавчої проблематики, а також студії, присвячені неукраїнським історикам, які цікавилися історією України⁹⁰.

У 1920–1930-х рр. у західноєвропейській історіографії панувала російська схема історії Східної Європи. Д.Дорошенко поставив перед собою відповідальне завдання – означити західноєвропейських істориків з «об'єктивною термінологією» східноєвропейської історії, а разом із тим заперечити російську історичну схему. Так постала його німецькомовна робота «Що таке історія Східної Європи?» (1934). Крім того, одним із перших Дмитро Іванович вступив у полеміку з російськими вченими прибічниками «євразійської теорії». Цю концепцію він вважав ненауковою еманациєю російського великодержавництва і націоналізму⁹¹.

Д.Дорошенко багато публікується іншими мовами, пропагує історію України та українську ідею серед європейців. Його можна вважати одним із найкращих популяризаторів надбань української історіографії на Заході⁹².

Залишивши директорство в УНІ, Д.Дорошенко повернувся в Прагу, де продовжував свої університетські виклади, наукову роботу та громадську діяльність. Незабаром у Варшаві вийшов його «Нарис історії України» (1932–1933), який став першим синтетичним курсом, написаним із державницької точки зору. Ця праця на той час стала одним із найкращих університетських підручників.

У 1936 р. Д.Дорошенко, на запрошення православного факультету Варшавського університету, переїхав до Польщі. У Варшаві вже працювали кілька приятелів Д.Дорошенка з Петербурга, Києва, Праги, які допомогли йому адаптуватися на новому місці. Одним із них був його старий товариш О.Лотоцький, який очолював Український науковий інститут у Варшаві.

У 1937 р. під час літніх канікул, на запрошення Канадського Союзу українських самостійників, Д.Дорошенко викладав у Канаді історію України у вищих школах. Наступного року він повторив подорож. Ще одна поїздка до Канади була запланована на 1939 р., але не відбулася через військові події, які захопили вченого у Польщі⁹³.

Перебування у Варшаві та Празі було плідним для педагогічної й наукової діяльності Д.Дорошенка, особливо для роботи в архівах. Вийшло кілька історичних розвідок дослідника, заснованих на новому матеріалі з турецьких і польських архівів. Так, у співавторстві з чеським сходознавцем Я.Рипкою по стали цінні роботи з української історії XVII ст. («Hetman Peter Dorosenko a jeho Turecka politika» (Прага, 1933) та «Polsko, Ukraina, Krym a Vysoka Porta v prvni pol. XVII stol.» (Прага, 1936)). Також на архівних джерелах були побудовані праці Д.Дорошенка «Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України» (Прага, 1937) та «Початок гетьманування Петра Дорошенка (1665–1666)» (Прага, 1941), «Польсько-українська війна 1671 року (до історії гетьманування Петра Дорошенка)» (Прага, 1942). Ці роботи стали основою для ґрунтовної монографії вченого «Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності» (Нью-Йорк, 1985).

Зовсім іншим сторінкам історії було присвячено низку цінних розвідок Д.Дорошенка, побудованих на джерелах з австрійських, швейцарських та німецьких архівів: «З історії української політичної думки за часів Світової війни» (Прага, 1936); «В.Антонович, панславизм і австрійська поліція» (Прага, 1933) та «Український рух 1890-х рр. в освітленні австрійського консула в Києві» (Варшава, 1938).

Д.Дорошенко завжди розумів значення архівно-дослідницької роботи для історика, хоча часто і не мав часу для неї⁹⁴. Тому архівна робота вченого стала важливим етапом у творчості історика, що сприяло розвитку методологічних засад і розширенню джерельної бази його наукових студій.

1937 р. у шведському журналі «Historik Tidskrift» було опубліковано важливу історіографічну студію Д.Дорошенка про зв'язки України і Швеції (від Б.Хмельницького до І.Мазепи), яка вплинула на подальшу переоцінку шведськими істориками зв'язків Карла XII з І.Мазепою⁹⁵. Наступного року, продовжуючи свою «мазепіану», Д.Дорошенко опублікував розвідку «Мазепа в історичній літературі і в житті»⁹⁶, в якій подається критичний огляд робіт українських і неукраїнських істориків про життя і діяльність І.Мазепи.

У 1930-ті рр. постала низка праць Д.Дорошенка з історіографії. Так, виходять його роботи, присвячені В.Липинському, Д.Багалію, М.Драгоманову, В.Антоновичу, В.Горленку, О.Лотоцькому, М.Грушевському, В.Біднову, М.Василенку тощо.

Заслужують на увагу і дослідження Д.Дорошенком історичних поглядів Т.Шевченка, серед яких назвемо коментар до творів поета (Прага, 1940) р. та

книгу «Тарас Шевченко. Його життя і твори»⁹⁷. Цікаво, що Д.Дорошенко відносив поета до державницької традиції і підкреслював його ідейні впливи на подальший розвиток українознавства.

Із початком Другої світової війни та німецької окупації Польщі припинив діяльність університет у Варшаві, і Д.Дорошенко переїхав до Праги, де і перебував до 1945 р. У ті часи українська наукова еміграція продовжувала свою наукову роботу (осередком якої були Берлін і Прага). Із початком окупації Європи Німеччиною, українські наукові установи отримали від німецької влади офіційні замовлення на дослідження проблем україно-німецьких відносин⁹⁸. Тоді ж Д.Дорошенко написав ґрунтовну працю з історії стосунків України та Німеччини⁹⁹. Ця робота певною мірою продовжувала попередні студії історика. Вона була присвячена дослідженню німецької історіографії України у світлі німецько-українських стосунків і вважається однією з найкращих праць Д.Дорошенка.

1920-ті – середина 1940-х рр. – найбільш плідний етап у інтелектуальній біографії Д.Дорошенка: з'являються його найкращі праці, розкривається у повній мірі талант як вченого-дослідника, професора, організатора і популяризатора науки. Головні наукові інтереси вченого концентруються на історіографії, що пояснюється, з одного боку, уподобаннями вченого, а з другого, – умовами життя на еміграції – відсутність необхідної літератури і джерел.

Щодо ідеологічної, концептуальної сторони творчості Д.Дорошенка, то він зазнав великого впливу В'ячеслава Липинського і став популяризатором і провідником «державницького» напрямку в українській історіографії. Це був щасливий союз двох учених, з одного боку, людини, яка могла мислити глобально, глибоко, концептуально – В.Липинського, а з другого, – Д.Дорошенка, який був талановитим популяризатором, мав легке перо, писав у прекрасному стилі, легко і швидко, наповнював історіософію В.Липинського конкретно-історичним змістом. Вони доповнювали один одного і зокрема в науці. Вплив В.Липинського на Д.Дорошенка слабшає у 1930-ті рр. і наукові роботи Дмитра Івановича стають більш спокійними та виваженими (перш за все це стосується висвітлення творчості істориків-народників)¹⁰⁰.

Наукова спадщина Д.Дорошенка цього періоду має вагомі досягнення, такі, як «Огляд української історіографії», «Історія України. 1917–1923», «Нарис історії України», «Україна і Рейх» тощо. Саме у той час він стає «істориком першого плану» – працює на високих і відповідальних посадах, бере активну участь у науковій, організаційній та громадській роботі, стає широковідомим як вчений і викладач, його праці активно публікуються, а наукові ідеї є затребуваними в науковому середовищі.

На схилі життя

Друга світова війна принесла Європі економічну руїну. Відбулися і значні зміни на політичній карті – у східноєвропейських країнах встановлюються тоталітарні комуністичні режими. У Західну Європу прийшла нова хвиля української еміграції. Характерна риса цієї хвилі – велика кількість діячів науки, культури та мистецтва. Коло українських істориків-емігрантів поповнили О.Оглоблин, О.Назаренко, Л.Окиншевич, І.Витанович, М.Андрусак, В.Дубровський, Н.Полонська-Василенко та ін.

Багато українських установ припинили своє існування, а осередок наукової праці на деякий час перемістився до Баварії. Питання про розбудову і відновлення українських наукових, освітніх, культурних установ знову постало перед науковою еміграцією¹⁰¹. Дмитро Іванович брав активну участь у цьому процесі, навіть незважаючи на погіршення матеріального становища та стану здоров'я.

Науковій праці Д.Дорошенка не сприяли економічні умови життя, відірваність від архівів і бібліотек. При переїзді з Праги до Німеччини Д.Дорошенко не встиг вивезти свій особистий архів і свої недруковані праці, які опинилися в СРСР*. Деякі роботи історика вважалися втраченими і побачили світ майже через півстоліття, інші й сьогодні чекають свого часу.

У той час змінюються й акценти у творчій діяльності Д.Дорошенка. Так, від наукових досліджень він майже цілком переходить до організаційної, педагогічної, громадської діяльності, популяризаторської роботи. Зменшується кількість його публікацій.

Д.Дорошенко очолив відділ культури й освіти при ЦК української еміграції, Український Червоний хрест, допомагав улаштуванню церкви, гімназій та інших установ, які переїхали з Чехії. Зі створенням наприкінці 1945 р. Української вільної академії наук (УВАН) в Аугсбурзі Дмитра Івановича було обрано її першим президентом (інавгурація відбулася 4 січня 1946 р.).

Продовжує Дмитро Іванович і професорську діяльність. Він викладає в УВУ у Мюнхені¹⁰² та Православній богословській академії в Аугсбурзі. Лекції доводилося читати по пам'яті, що забирало багато сил¹⁰³. Тоді ж Д.Дорошенка було обрано почесним доктором УВУ. Наприкінці 1947 р. учений поїхав до Канади на запрошення Колегії св. Андрія викладати історію України. Але на наступний навчальний рік адміністрація не продовжила йому контракт на викладання. Проте у 1949–1950 рр. Дмитро Іванович написав для Колегії Св. Андрія курс історії української літератури¹⁰⁴.

Окрім викладання у вищих навчальних закладах, Д.Дорошенко багато виступає з прилюдними доповідями як вчений, президент УВАН, громадсько-політичний діяч.

У 1946 р. вийшов курс лекцій Д.Дорошенка «Історіографія України» (Аугсбург, 1946), виданий Студентською громадою. Фактично це видання являє собою студентські конспекти лекцій. Працю було видано без авторської правки. У виданні відсутній і належний бібліографічний апарат, що зменшує його наукову цінність¹⁰⁵.

Того ж року виходить праця «В'ячеслав Липинський та його думки про українську націю та державу». У 1949 р. було видано «Мої спомини про давнє минуле» (Вінніпег), бібліографічна праця «Ukrainica Canadiana» у співавторстві з канадським ученим П.Юзиком, для «Енциклопедії українознавства» у співавторстві з О.Оглоблиним написано узагальнюючий розділ про джерела й історіографію та ін. Продовжують виходити численні рецензії Д.Дорошенка на українські та неукраїнські видання, огляди української преси. У кожному номері «Українського літопису» (офіційний орган УВАН) виходять його статті і замітки про українських громадських та політичних діячів, пропагуються державницькі ідеї.

Втративши роботу у Канаді, Дмитро Іванович опинився у скрутному матеріальному становищі, значно погіршився стан його здоров'я. Подальше перебування у Канаді не мало сенсу і Д.Дорошенко з дружиною повертається до Європи. У жовтні 1950 р. у Парижі Дмитро Іванович почував себе особливо погано. 5 березня 1951 р. родина переїхала до Мюнхена і 19 березня Д.Дорошенко помер. Поховано його у Мюнхені на кладовищі Вальдфрідгоф¹⁰⁶.

Щодо останнього етапу біографії Д.Дорошенка (1945–1951 рр.), то відзначимо скорочення його наукової діяльності, сконцентрованість на перевиданні творів минулих літ, написанні мемуарів і популярних книжок. Як і раніше, твори Дмитра Івановича часто були пов'язані з його громадсько-політичною та викладацькою діяльністю.

* Ця частина архіву Д.І.Дорошенка зараз зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (Ф.4186. – Оп.1–2).

Людина й особистість

Наприкінці спробуємо на підставі спогадів знайомих, друзів та учнів Д.Дорошенка відтворити його портрет як людини. Це важливо тому, що яскрава особистість і вдача вченого безпосередньо впливали на його наукову творчість, інтелектуальну біографію.

Більшість із тих, хто особисто знав Д.Дорошенка, відзначали, що він був чоловіком красивим, охайним, з аристократичними манерами та вихованням, любив добре одягнутися і справляв враження англійського джентльмена¹⁰⁷. Відзначався він і толерантністю, лагідністю та врівноваженістю характеру, дипломатичністю у поводженні з людьми. Цими ж рисами характеризується і його літературна та наукова творчість¹⁰⁸. Завдяки своїй вдачі Д.Дорошенко часто виконував роль посередника у різного роду переговорах і конфліктах. Проте лагідність не означала слабохарактерність, навпаки, він міг гостро відстоювати свої переконання та погляди.

Ще одна цікава риса Д.Дорошенка – відкритість і щирість у стосунках із друзями. Взагалі він дуже прив'язувався до людей, і тому його особисті та політичні симпатії неймовірно перепліталися і спричиняли йому багато прикриттів. Такт і обізнаність в актуальних проблемах та справах робили його бажаним співрозмовником. Він мав багато особистих приятелів, любив посидіти і поговорити за чаркою вина або за пивом. Д.Дорошенку було притаманне неабияке почуття гумору і розмова з ним була дуже приємною. При кожній нагоді він відвідував концерти, вечорниці та товариські зустрічі¹⁰⁹.

Д.Дорошенко був людиною привабливою і в той же час дуже енергійною і працездатною, мав надзвичайну пам'ять, що полегшувало наукову діяльність та опанування іноземними мовами.

Сучасники високо оцінювали його лекторський талант і навіть казали, що лекції та промови Д.Дорошенка справляли більше враження, ніж його наукові праці¹¹⁰. На слухачів впливала його мова, стихійно винесена з родинного хутора і посилена перебуванням у різних частинах України та спілкуванням із багатьма його знайомими літераторами, акторами, мовознавцями¹¹¹.

Дмитро Іванович Дорошенко – широкообдарована особистість і справжній патріот, який присвятив свої таланти Україні. Він безперервно працював, незважаючи на будь-які обставини, і саме там, де цього вимагали інтереси батьківщини – чи то в науці, чи то у політиці.

Таким чином, коротко розглянувши інтелектуальну біографію Д.Дорошенка, можна констатувати, що він, безумовно, був «істориком першого плану» в персональній історіографічній ієрархії українського дослідницького співтовариства на еміграції 1920 – 1940-х рр. Отже, завдяки психологічним особливостям своєї вдачі, він брав активну участь в організації української історичної науки, багато працював і користувався повагою серед науковців, займав високі посади в академічних та навчальних установах, а досліджувана ним проблематика ідеально вписувалася в магістральний напрям розвитку тогочасної системи українського історіописання на еміграції, його праці видавалися і неодноразово перевидавалися, тобто були затребуваними та визнаними в інтелектуальному середовищі не тільки української діаспори, а й широких кіл українського та європейського суспільства.

Проте Д.Дорошенко не став засновником окремого історіографічного напрямку або школи, не висував нових оригінальних концепцій і методологічних підходів. Будучи обдарованим дослідником з енциклопедичною ерудицією, він талановито популяризував і втілював у проблемних та синтетичних працях державницьку концепцію української історії. Він не був «першим» поруч із М.Грушевським та В.Липинським, але і «другим» також не став.

¹ Білецький Л. Дмитро Дорошенко. – Вінніпег, 1949. – 24 с.; *Ohloblyn O.* Ukrainian historiography (1917–1956) // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. – 1957. – V.5–6. – No.4. – P. 307–435; *Оглоблин О.* Дмитро Дорошенко // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж; Нью-Йорк, 1953. – С.583–584; *Коровицький І.* Дмитро Дорошенко // *Липинський В.* Твори. Архів. Студії / Заг. ред. Є.Зиблікевич. – Т.6: Листи Дорошенка до В'ячеслава Липинського / Ред. І.Коровицького. – Філадельфія; Пенсільванія, 1973. – XLIV с.; *Ульяновська С., Ульяновський В.* Автори «Української культури» // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993. – С.527–553; *Пінчук Ю., Гриневич Л.* Дмитро Дорошенко та його твір «Огляд української історіографії» // Огляд української історіографії. Державна школа: Політологія. Право. – К., 1996. – С.IX–XXX тощо.

² *Соловьєв Э.Ю.* Биографический анализ как вид историко-философского исследования. Статья вторая // Вопросы философии. – 1981. – №9. – С. 138.

³ *Нейман А.М.* Биографии в истории экономической мысли и опыт интеллектуальной биографии Дж.М.Кейнса // История через личность: историческая биография сегодня / Под ред. Л.П.Репиной. – Москва, 2005. – С.330–368.

⁴ *Василенко В.В.* Автобиографический роман П.А.Сорокина «Долгий путь» как историко-психологический источник // Художественная литература как историко-психологический источник. – Санкт-Петербург, 2004. – С.230–236; *Василенко В.В.* Интеллектуальная биография П.А.Сорокина: опыт нового исследования формирования «интегральной» методологии социально-исторического познания. Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Ставрополь, 2006.

⁵ *Трапи Н.А.* «Историк второго плана» в структуре персональной историографической иерархии (на примере развития дореволюционной исторической науки) // Человек второго плана в истории. – Вып.1. – Ростов-на-Дону, 2004. – С.15–17.

⁶ *Кравченко В.* Зенон-Євген Когут: вибрані сторінки інтелектуальної біографії // *Когут З.* Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної історії України. – К., 2004. – С.315–338.

⁷ *Колесник І.І.* Федір Шевченко: Інтелектуальна генеалогія українського радянського історика // Укр.іст.журн. – 2005. – №2. – С. 178–192.

⁸ *Трапи Н.А.* «Историк второго плана»... – С. 15–17.

⁹ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле. – Вінніпег, 1949. – С.3–4.

¹⁰ *Сарбей В.Г.* Праця Я.Марковича «Записки о Малороссии, ее жителей и произведениях» // Укр. іст. журн. – 1999. – №1. – С.58–59.

¹¹ «Дорошенків хутір» // НБУ. ІР. – Ф.318. – Оп.1. – Спр.59.

¹² «Грушевський «Історія України-Руси». Уваги і замітки (1900 р.). // Там само. – Спр.21.

¹³ *Дорошенко Д.* Звістки про український театр // Літературно-Науковий Вісник. – 1899. – Кн. IV. – С.55; *Дорошенко Д.* Відчит Д.Яворницького // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Кн.VII. – С.207–208.

¹⁴ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле. – С.7.

¹⁵ Там само. – С.47.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Стаття «Украинское издательское общество в Петербурге» (початок жовтня 1905 р.) // НБУ. ІР. – Ф.318. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.1–1 зв.; «Издания «Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг» в СПб.» (Черновик) // Там само. – Спр.10. – Арк.3.

¹⁸ *Дорошенко Д.* Указатель источников для ознакомления с Южной Русью. – Санкт-Петербург, 1904. – 60 с.

¹⁹ *Дорошенко В.* Пам'яті українських бібліографів (Смерть Дм. Дорошенка й З.Кузеля. – 25-ліття смерті Ів.Калиновича. – 70-ліття народження Ів. Кревецького. – 40-ліття смерті Мих. Комарова й Ів. Єм. Левицького). Науковий збірник. – Т.ІІ. – Нью-Йорк, 1953. – С.175–178.

²⁰ *Дорошенко Д.* Очерки украинской литературы // Северо-западное слово. – 24.04.1903. – С.247; *Дорошенко Д.* Видання творів Ол.Єфименкової // Літературно-Науковий Вісник. – 1904. – Кн.V. – С. 116.

²¹ *Винар Л.* Дмитро Дорошенко – видатний дослідник української історіографії і бібліографії // Український історик. – 1982. – №3–4 (74–75). – С.42.

²² *Дорошенко В.* Пам'яті українських бібліографів... – С.175.

- ²³ Дорошенко Д. Народная украинская литература. Сборник отзывов на народные украинские издания. – Санкт-Петербург, 1904. – 72 с.
- ²⁴ Білецький Л. Дмитро Дорошенко. – С.2.
- ²⁵ Дорошенко Д. Про життя М. Драгоманова // Драгоманов М. Про життя козаків, татар та турків. – К., 1906. – С.17.
- ²⁶ Лист Д.Дорошенка до Б.Грінченка з Глухова (від 13.05.1906) // НБУ. ІР. – Ф.ІІІ. – Оп.1. – Спр.36975. – Арк.1.
- ²⁷ Лист Д.Дорошенка до Б.Грінченка з Вільна (від 14.06.1906) // Там само. – Спр.36973. – Арк. 1 зв.
- ²⁸ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле. – С.87.
- ²⁹ Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – Л., 1931. – С.6.
- ³⁰ Крупницький Б. 40-ліття літературно-наукової діяльності Д.І.Дорошенка // Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – С.VI.
- ³¹ «Видавництво» [Дорошенко Д.] Про літературну та наукову діяльність проф. Дм. Дорошенка // [Д.Дорошенко] Бібліографія праць проф. за 1899–1942 рр. – Прага, 1942. – С.5–6.
- ³² Дорошенко Д. П.Куліш (10 років зо дня його смерти) // Україна. – 1907. – Кн. II. – С. 238–249.
- ³³ Білецький Л. Дмитро Дорошенко. – С.9–10.
- ³⁴ Студенты университета св. Владимира в Совет профессоров университета св. Владимира. Ходатайство об утверждении в университете 4-х кафедр с украинским языком преподавания: украинского языка, истории, литературы, права. 24 ноября 1906 г. Черновик рукою Дорошенка // НБУ. ІР. – Ф.318. – Оп.1. – Спр.200.
- ³⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле. – С.9.
- ³⁶ Андрєєв В. Творча біографія Д.І.Дорошенка (1882–1951): еволюція історіографічних зацікавлень і поглядів // Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори) // Літературно-науковий збірник. – Вип.2. – К.; Херсон, 2006. – С. 135.
- ³⁷ «Болгари». Конспект. Київ (не раніше 1908 р.) // НБУ. ІР. – Ф.318. – Оп.1. – Спр.19; Дорошенко Д. Оповідання про Ірландію. – К., 1907. – 64 с.; Дорошенко Д. Білоруси і їх національне відродження. – К., 1908. – 32 с.
- ³⁸ Дорошенко Н. Спогади // Синявський А. Вибрані праці. – К., 1993. – С.356.
- ³⁹ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле. – С.118–119.
- ⁴⁰ Дорошенко Д. З минулого Катеринославщини. Коротка історія краю і його заселення. – Катеринослав, 1913. – 66 с.
- ⁴¹ Екатеринославская Губернская ученая архивная комиссия. Дорошенко Д.И. Уведомление об избрании его действительным членом архивной комиссии. 7.12.1909 г. // НБУ. ІР. – Ф.318. – Оп.1. – Спр.62.
- ⁴² Лист Д.Дорошенка до Б.Грінченка з Катеринослава до Італії (від 15.11.1909) // Там само. – Ф.ІІІ. – Оп.1. – Спр.36949. – Арк.1 зв.
- ⁴³ Дорошенко Д. Новые данные по вопросу о т. наз. реформе короля Стефана Батория // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – 1911. – Вып. XII. – С.147–157; Его же. Казачьие могилы под Берестечком // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – 1912. – Вып. VIII. – С. 65–81; Его же. Об архивах в Екатеринославской губернии // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – 1914. – Вып. X. – С.1–11.
- ⁴⁴ Лист Д.Дорошенка до Б.Грінченка з Катеринослава до Італії (від 15.11.1909) // НБУ. ІР. – Ф.ІІІ. – Оп.1. – Спр.36949. – Арк.1 зв.
- ⁴⁵ Дорошенко Д. Я.П.Новицкий и его труд по истории и этнографии Екатеринославщины // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – 1912. – Вып. VII. – С.3–8; Его же. Запорозький батько // Дніпрові хвилі. – 1913. – Ч.10. – С. 163–166 та ін.
- ⁴⁶ Лист Д.Дорошенка до Б.Грінченка з Києва до Італії (від 22.04.1910) // НБУ. ІР. – Ф.ІІІ. – Оп.1. – Спр.36946. – Арк. 2.
- ⁴⁷ Грінченко Б. Життя і творчість (Доповідь із приводу роковин пам'яті) Катеринослав, 1911 р. // Там само. – Ф.318. – Оп.1. – Спр.26.
- ⁴⁸ Ульяновська С., Ульяновський В. Автори «Української культури». – С.532.
- ⁴⁹ Лист Д.Дорошенка до М.Грінченка з Катеринослава (1913) // НБУ. ІР. – Ф.ІІІ. – Оп.1. – Спр.42526. – Арк. 1 зв.

- ⁵⁰ Лист Д.І.Яворницького до Н.М.Дорошенка з Катеринослава до Києва (від 30.01.1914) // НБУ. ІР. – Ф.107. – Оп.1. – Спр.178. – Арк.1.
- ⁵¹ Черниговская губернская архивная комиссия. Уведомление об избрании членом комиссии Д.И.Дорошенко. Из Чернигова в Киев. 16.11.1915 г. // НБУ. ІР. – Ф.318. – Оп.1. – Спр.66.
- ⁵² *Гольденвейзер А.* Гетман и Директория (май 1918 г. – январь 1919 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С.А.Алексеев, ред. Н.Н.Попов. – Москва; Ленинград, 1930. – С.38.
- ⁵³ *Зеньковский В.* Пять месяцев у власти. Воспоминания. – К., 1995. – С.57.
- ⁵⁴ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле. – С.158–161.
- ⁵⁵ *Гамрецький Ю.М.* Про «Спомини» Д.І.Дорошенка // Укр. іст. журн. – 1992. – №6. – С.130–131.
- ⁵⁶ «З історії автономії та федерації України». Стаття. Чернетка. 1917 р. // НБУ. ІР. – Ф.318. – Оп.1. – Спр.32.
- ⁵⁷ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. – Мюнхен, 1969. – С.196–197.
- ⁵⁸ *Дорошенко Д.* Деяко про закордонну політику Української Держави в 1918 р. // Хліборобська Україна. – Кн. II. – 1920–1921. – Відень, 1925. – С.49–50.
- ⁵⁹ *Дорошенко Д.* Показчик нової української літератури в Росії за 1798–1897 рр. Ч.І. – Чернівці, 1917. – 68 с.
- ⁶⁰ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. – С.415–416.
- ⁶¹ *Дорошенко Д.* П.О.Куліш. Його життя й літературно-громадська діяльність. – К., 1918. – 70 с.; *Його ж.* На громадській роботі (про П.Куліша). – К., 1918. – 32 с.; *Його ж.* Микола Іванович Костомаров. – К., 1920. – 94 с. та ін.
- ⁶² *Колесник І.* Українська історіографія (XVIII – початок XX ст.). – К., 2000. – С.64–65.
- ⁶³ *Ульяновська С, Ульяновський В.* Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993. – С.478.
- ⁶⁴ *Віднянський С.В.* Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). – К., 1994. – 82 с.
- ⁶⁵ З епістолярної спадщини Д.І.Дорошенка. Листи Д.І.Дорошенка до М.М.Грінченка (1923–1926) // Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. – К., 1996. – С.225, 241–242.
- ⁶⁶ *Білас Л.* В'ячеслав Липинський – історик // В'ячеслав Липинський. Студії. / Ред. Я.Пеленський. – Т.І: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К., 1994. – С.39.
- ⁶⁷ *Отт-Скоропадська О.* Як наша родина ставилася до В'ячеслава Липинського // Там само. – С.244.
- ⁶⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле. – 167 с.
- ⁶⁹ *Антонович М.* В.Липинський і Д.Дорошенко (До наукової співпраці двох великих істориків) // Український історик. – 1982. – №3–4 (75–76). – С.5–18.
- ⁷⁰ *Ісайв П.* Листи Д.Дорошенка до В.Липинського з часу від 6.VII. до 7.IX.1918 р. // Український історик. – 1968. – №1–4 (17–20). – С.97–111.
- ⁷¹ *Дорошенко Д.* «Історія Русов» як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII ст. // Хліборобська Україна. – 1921. – 36. III. – С.183–198.
- ⁷² *Антонович М.* В.Липинський і Д.Дорошенко... – С.17.
- ⁷³ *Крупницький Б.* 40-ліття літературно-наукової діяльності Д.І.Дорошенка. – С.IX.
- ⁷⁴ *Дорошенко Д.* Слов'янський світ в його минулому й сучасному. – Берлін, 1922. – Т.І. – 240 с. – Т.ІІ. – 259 с. – Т.ІІІ. – 264 с.
- ⁷⁵ *Андрєєв В.* Творча біографія Д.І.Дорошенка (1882–1951)... – С.123–145.
- ⁷⁶ *Doroshenko D.* Ukrainian Historiography since 1914 // Slavonic Review. – 1923. – №.7. – P. 233–239.
- ⁷⁷ *Дорошенко Д.* Пантелеймон Куліш. Літературні характеристики українських письменників. – Кн.IV. – Лейпциг, 1923. – 207 с.; *Його ж.* Микола Іванович Костомаров. Літературні характеристики українських письменників. – Кн.VI. – Лейпциг, 1924. – 92 с.; *Забаревський М.* В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. – Відень, 1925. – 51 с.; *Дорошенко Д., Білецький Л.* Пам'яті академіка Миколи Сумцова. – Прага, 1925. – 15 с.

⁷⁸ *Дорошенко Д.* Показчик української літератури в Росії за 1798–1897 роки // Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі, присвячений панові президентові Чеськословенської республіки проф. др. Т.Г.Масарикові для вшанування 75-ти роковин його народження. – Ч.І. – 1925. – С.142–238.

⁷⁹ Там само. – С.144–145.

⁸⁰ *Дорошенко Д.* Ватрослав Ягіч про українську мову і про назву «українці» // Записки історико-філологічного відділу Української академії наук. – Кн. X. – К., 1927. – С.264–280; *Його ж.* Діяльність Франтішка Палацького і українська справа // Науковий збірник Українського високого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова. – Т.ІІ. – Прага, 1933. – С.1–10.

⁸¹ *Єржбкова Б.* Українці в Празі між двома світовими війнами // Визвольний шлях. – 1990. – Кн. 8 (509). – С.997–998.

⁸² Лист Д.Дорошенка до М.Вороного з Праги (від 31.11.1924) // НБУ. ІР. – Ф.ІІІ. – Оп.1. – Спр.10271. – Арк.1 зв.–2.

⁸³ *Наріжний С.* Український науковий інститут у Берліні // *Наріжний С.* Українська еміграція. – Прага, 1942. – С. 211.

⁸⁴ *Антонович М. В.* Липинський і Д.Дорошенко... – С.15–16.

⁸⁵ *Крупницький Б. Д.І.* Дорошенко (Спомини учня) // Науковий збірник Української вільної академії наук. – Нью-Йорк, 1952. – Ч.1. – С.9–22.

⁸⁶ *Коровицький І.* Дмитро Дорошенко. – С.ХХІІ.

⁸⁷ *Антонович М. В.* Липинський і Д.Дорошенко. – С. 17.

⁸⁸ *Потульницький В.А.* Історія української політології: Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці. – К., 1992. – С.40.

⁸⁹ *Андрєєв В.* Творча біографія Д.І.Дорошенка... – С.144.

⁹⁰ *Doroschenko D.* Die Ukraine und ihre Geschichte im Lichte der westeuropaischen Literatur des XVIII und der ersten Halfte des XIX Jhs. // Abhandlungen des Ukrain. Wiss. Institutes in Berlin. – 1927. – Band I. – S.1–70; *Doroschenko D.* Schererovy «Annales de la Petite Russie» a jejich misto v ukrajinske historiografii // Sbornik venovany I.Bidlovi. – 1928. – S.351–358 та ін.

⁹¹ *Дорошенко Д.* Про «Євразійців» та «Євразійство» // Хліборобський шлях. – 1932. – №11. – С.269–277; *Його ж.* Що таке історія Східньої Європи? // Український історик. – 1983. – №2–4 (78–80). – С.135–148.

⁹² *Винар Л.* Дмитро Дорошенко – видатний дослідник української історіографії і бібліографії. – С.74.

⁹³ *Коровицький І.* Дмитро Дорошенко. – С. ХХІІІ.

⁹⁴ *Липинський В.* Твори. Архів. Студії / Заг. ред. Є.Зиблікевич. – Т.6: Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського / Ред. І.Коровицький. – Філадельфія; Пенсільванія, 1973. – С.277.

⁹⁵ *Крупницький Б.* 40-ліття літературно-наукової діяльності Д.І.Дорошенка. – С.ХІ; *Винар Л.* Дмитро Дорошенко – видатний дослідник української історіографії і бібліографії. – С.69.

⁹⁶ *Дорошенко Д.* Мазепа в історичній літературі і житті // Мазепа. – Варшава, 1938. – Т.1. – С.3–34.

⁹⁷ *Дорошенко Д.* Тарас Шевченко. Його життя і твори. – Відень, 1942. – 32 с.

⁹⁸ *Оглоблин О.* Дмитро Дорошенко // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж; Нью-Йорк, 1953. – С.551.

⁹⁹ *Doroschenko D.* Die Ukraine und das Reich. Neun Jahr-hunderte Deutsch-ukrainischer Beziekhugen in Spiegel der deutschen Wissenschaft und Literatur. – Leipzig, 1941. – 299 s.

¹⁰⁰ *Винар Л.* Дмитро Дорошенко – видатний дослідник української історіографії і бібліографії. – С.69.

¹⁰¹ *Полонська-Василенко Н.* Нарис історіографії // Історія України. – Т.І. – К., 1992. – С.11–38.

¹⁰² *Полонська-Василенко Н.* Сторінки спогадів: Український вільний університет // Український історик. – 1965. – №3–4 (7–8). – С.47.

¹⁰³ *Коровицький І.* Дмитро Дорошенко. – С.ХЛІ.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ *Винар Л.* Дмитро Дорошенко – видатний дослідник української історіографії і бібліографії. – С.50.

¹⁰⁶ *Коровицький І.* Дмитро Дорошенко. – С.ХХІІІ.

¹⁰⁷ *Чикаленко Є.* Щоденник (1907–1917). – Л., 1931. – С.6; *Крупницький Б.* Д.І.Дорошенко (Спомини учня) // Науковий збірник Української вільної академії наук. – Нью-Йорк, 1952. – 4.1. – С.10; *Гольденвейзер А.* Гетман и Директория... – С.38; *Зеньковский В.* Пять месяцев у власти... – С.57.

¹⁰⁸ *Крупницький Б.* 40-ліття літературно-наукової діяльності Д.І.Дорошенка. – С. ХІІ–ХІІІ.

¹⁰⁹ *Коровицький І.* Дмитро Дорошенко. – С.ХХV.

¹¹⁰ *Крупницький Б.* 40-ліття літературно-наукової діяльності Д.І.Дорошенка. – С.ХХVІІ–ХХХІV.

¹¹¹ *Коровицький І.* Дмитро Дорошенко. – С.ХХV.

April 8, 2007 marked the 125th anniversary of Dmytro Ivanovych Doroshenko's birth (1882–1951). Renowned Ukrainian historian, public figure and statesman, Doroshenko authored over 1000 works on Ukrainian history, Ukrainian historiography and the history of culture, religion and the Church. Much of his work has not lost historical significance to this day.